

ISLOM MOLIYASIDA MUSHOKARA SHERIKCHILIK BITIMINING TUTGAN O'RNI

Razzaqova E'zoza Yusup qizi

Toshkent davlat yuridik universiteti magistranti

razzaeyusup@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur tezis orqali bugungi kunda dunyo hamjamiyati oldida o'z o'rnini topib borayotgan moliya tizimi Islom moliyasining mahsulotlaridan biri bo'lgan mushokara haqida so'z boradi va ushbu moliya mahsuloti huquqiy tahlil qilinadi. Huquqiy olam va moliya sohasida Islom huquqi va moliyasiga yillar davomida qiziqish ortib bormoqda va shu bilan bir qatorda dunyo olimlari ushbu moliya va huquq tizimini yanada chuqur o'rganmoqda. Tezisda olimlar fikrlari va muallif xulosasi bayon etiladi.

Kalit so'zlar: Islom moliyasi, moliya mahsulotlari, sherikchilik bitimlari, mushokara, zararda sherikchilik qilish.

Moliya mahsuloti bo'lmish mushokara haqida so'z yuritishdan avval, Islom moliyasi tushunchasiga ta'rif berib o'tamiz. Islomiy moliyada moliyaviy amaliyotlar shariat qoidalariga muvofiq amalga oshirilishi kerak, bunda foiz olish yoki to'lash (ribo), qimor (maysir) va chayqovchilik (g'aror) bilan shug'ullanish taqiqlanadi. Islom moliyasining ildizlari VII asrdan boshlangan islom savdo huquqi tamoyillariga borib taqaladi. Islomiy moliya tamoyillari foyda va zararni taqsimlash, ijtimoiy mas'uliyatli loyihalarni moliyalashtirishga asoslanadi. Islomiy moliya mahsulotlari va xizmatlariga foyda va zararni taqsimlash hisoblari, islom obligatsiyalari (sukuk), islom sug'urtasi (takaful) va islom ipotekalari (ijara) kiradi. Yaqin Sharq, Osiyo va Yevropaning ko'plab mamlakatlarida Islomiy moliya institutlarini tashkil etish yoki Islomiy moliya mahsulotlari va xizmatlarini taklif qilish bilan so'nggi yillarda Islomiy moliya tobora ommalashib bormoqda. Bir so'z bilan aytadigan bo'lsak, islom moliyasi shariat qoidalariga asoslangan, insoniylik va umummanfaatni ustun qo'yuvchi moliya tizimidir. "Islomiy moliya — bu axloqiy tamoyillar doirasida saqlanadigan pulni boshqarish usulidir. U jamg'arma, sarmoya kiritish va uy sotib olish uchun qarz olish kabi narsalarni qamrab oladi"[1]. "Islomiy moliya - bu shariatga (Islom qonunlariga) mos kelishi kerak bo'lgan moliyaviy faoliyat turi"[2].

Islom moliyasida moliya mahsulotlari(shartnomalar) bir necha turga bo'linadi. Ular savdo, sherikchilik va boshqa bitimlar hisoblanadi. Ushbu tezisdagi sherikchilik bitimi bo'lgan mushokara haqida so'z boradi.

Mushoraka arabchada sherikchilik qilish degan ma'noni anglatadi. Biznes va savdo talqinida esa barcha sheriklar olingan foyda va zararni baham ko'ruvchi sherikchilik tijoratini anglatadi. Bu ishlab chiqarish va taqsimotga keng ta'sir o'tkazuvchi foizga asoslangan moliyalashtirishning eng afzal muqobili sanaladi. Zamonaviy kapitalistik iqtisodiyotda foiz keng miqyosida har qanday moliyalashtirish turi uchun ishlatiluvchi moliyaviy instrument hisoblansa, Islom dini riboni taqiqlagani uchun ushbu instrumentni hech qanday sarmoya kiritish usuli sifatida ishlatib bo'lmaydi. Shu sababdan islomda mushorakaning o'rni katta.

Mushokaraning asosiy qoidalari:

- Ko'rilgan foydani sheriklar o'rtasida taqsimlash uchun ulush shartnoma kuchga kirishidan avval kelishib olinishi lozim. Agar ulushlar kelishilmagan bo'lsa, bunday shartnoma shariatga nisbatan noto'g'ri hisoblanadi.

- Foyda ulushi sheriklar kiritgan mablag' miqdoriga qarab emas, ko'rilgan foydaga qarab belgilanishi kerak. Sheriklardan birortasi uchun foydadan yaxlit pul miqdorini qat'iy qilib belgilash yoki kiritgan sarmoyasiga nisbatan o'zgarmas daromad darajasini belgilash joiz emas. Sheriklarning foydaga nisbatan ulushlari haqida turlicha qarashlar mavjud. Imom Molik va Imom Shofiyga ko'ra, mushokara durust bo'lishi uchun har bir sherik o'z qo'shgan ulushi miqdorida foyda olishi kerak. Biroq Imom Ahmadga ko'ra, foyda qo'shilgan ulushdan ko'p yoki kam bo'lishi mumkin.[3]Shu bilan birga, sheriklar zarar ko'rsalar har bir sherikning ko'rilgan zarardagi ulushi uning kiritgan sarmoyasiga nisbatan teng bo'lishida barcha ittifoq qilishgan. Mushokarani boshqarishda har bir sherik tijorat faoliyatida qatnashish huquqiga ega.

Mushokara quyidagi hollarda bekor qilinadi:

1) Har bir sherik boshqa sherikni ogohlandirgandan so'ng mushokara shartnomasini istalgan vaqtda bekor qilishi mumkin. Agar mushokara aktivlari naqd pulda shakllangan bo'lsa, ular sheriklar o'rtasida mutanosib ravishda taqsimlanadi[4].

2) Agar mushokara davrida sheriklardan biri vafot etsa, u bilan tuzilgan mushokara bitimi bekor bo'ladi. Vafot etgan sherikning vorislari biznesni davom ettirishi yoki ulushni olishi mumkin[5].

3) Agar sheriklardan biri aqldan ozish kabi ruhiy kasalikka yo'liqsa yoki tijorat bilan shug'ullanish qobiliyatini yo'qotsa, mushokara bekor qilingan hisoblanadi.[6]

Sherikchilik durust bo'lishi uchun taraflar sarmoyasining jinsi va sifati bir xil bo'lishi shart emas. Ya'ni bir taraf pul bilan, ikkinchi taraf esa ko'chmas mulk bilan kirishi mumkin sherikchilikka. Asosiysi, tomonlar sherikchilik boshlash paytida kiritilayotgan mulkning qiymatini aniqlab olishlari va qayd qilib qo'yishlari lozim. Sarmoyadagi sheriklarning har biri sherikchilik jarayonida qo'shimcha daromad olish imkoniyatidan foydalanishi mumkin. Ya'ni o'zi biror bir ishga yollanib yoki biror ish qilib (masalan, hunarmandchilik qilib) qo'shimcha daromad olishi mumkin. Ammo bunda uning faoliyati sherikchilik faoliyati bilan bir xil bo'lmasligi kerak. Chunki sheriklar o'zlarining sheriklik faoliyati maqsadiga zid tarzda yoki raqobatchi sifatida ish yuritishi mumkin emas. Sherikchilikdagi molni qanday tarzda tasarruf qilish belgilab olinsa, bu holda uni kelishilgan ko'rinishda tasarruf qilish lozim bo'ladi. Sheriklardan biri ikkinchisining hissasi hisoblangan ulushdan tabarru' (evazsiz xarajat) qilmaydi va uning sheriklikdagi mulkiga talafot yetkazmaydi. Bunday qilish sheriklikdan ko'zlangan maqsadga zid hisoblanadi. Shuningdek, mushorakada sherigining ulushidan beriladigan zakotni uning ruxsatisiz berib yuborilmaydi. Sheriklar o'zlarining shaxsiy mulklarini sheriklikdagi mollar bilan aralashtirib ham yubormaydilar. Chunki bunday qilish anglashilmovchilik va ziddiyat keltirib chiqaradi. Sheriklarning qo'lidagi umumiy mol omonatdir. Barcha mazhab ulamolari sheriklik moli va sarmoyalari ularning qo'lida omonat ekanligiga ittifoq qilishgan. Omonat molga qasddan talafot yetkazilsa, uni to'lab beriladi. Ammo molga qasddan talafot yetkazilmagan holda to'lab berilmaydi. O'zaro kelishuvga rioya qilmaslik huquqbuzarlik (taaddiy) hisoblanadi. Sheriklar dengizga savdo moli bilan chiqmaslik yoki nasiyaga savdo qilmaslikka kelishishsa va qaysi bir sherik shu shartlarga rioya qilmasa va buning oqibatida uning qo'lida sheriklik moliga zarar yetsa, zarar uchun javobgarlik o'shaning zimmasiga bo'ladi.[7]

Musharaka so'zining lug'aviy ma'nosi ulashishdir. Islom qonunlariga ko'ra, Musharaka ikki yoki undan ortiq shaxs o'z kapitali yoki mehnatini birlashtirib, barcha sheriklar foydani ma'lum nisbatga ko'ra, zarar esa hissa nisbatiga ko'ra taqsimlanadigan biznesni tashkil etadigan qo'shma sheriklikni anglatadi. U o'zaro shartnomaga asoslanadi va shuning uchun uning haqiqiy bo'lishi uchun quyidagi xususiyatlar bo'lishi kerak:

Tomonlar shartnoma tuzishga qodir bo'lishi kerak (ya'ni ular qonuniy yoshga to'lishi kerak).

Shartnoma tomonlarning erkin roziligi bilan (hech qanday majburlashsiz) amalga oshirilishi kerak.

Musharakada har bir sherik boshqaruvda qatnashish va buning uchun ishlash huquqiga ega. Shuningdek, sheriklar boshqaruvni ulardan biri amalga oshirish sharti bilan kelishib olishlari mumkin va boshqa sheriklar Musharaka uchun ishlamaydi. Bunday holda, "uxlab yotgan" (jim) sherik faqat o'z investitsiyalari doirasida foyda olish huquqiga ega bo'ladi va unga ajratilgan foyda nisbati uning biznesga kiritgan investitsiyalarining nisbiy hajmidan oshmasligi kerak.

Biroq, agar barcha sheriklar qo'shma korxonada ishlashga rozi bo'lsa, ularning har biri biznesning barcha masalalarida bir-birining agenti sifatida ko'rib chiqiladi va ularning har biri tomonidan odatdagi ish jarayonida bajarilgan ish hisoblanadi. barcha sheriklar tomonidan ruxsat etilgan.

Musharaka cheksiz, cheklanmagan va teng huquqli sheriklik shaklida bo'lishi mumkin, bunda sheriklar kapital, boshqaruv va tasarruf etish huquqi sohalarida to'liq tenglikka ega. Har bir sherik boshqasining agenti va kafilidir. Yana bir cheklangan investitsiya hamkorligi ham mavjud. Ushbu turdagi sheriklik ikki yoki undan ortiq tomonlar kapital fondiga pul, natura yoki mehnat bilan hissa qo'shganda yuzaga keladi. Har bir sherik o'z sherigining kafili emas, balki faqat agenti hisoblanadi. Ikkala shakl uchun ham sheriklar foydani kelishilgan tarzda taqsimlaydilar va yo'qotishlarni o'zlarining kapital hissalarini miqdoriga mutanosib ravishda ko'taradilar .

"Foiz" qarzdor olgan foyda yoki ko'rgan zarardan qat'i nazar, moliyachi tomonidan berilgan kredit bo'yicha qat'iy belgilangan daromad stavkasini oldindan belgilaydi, Musharaka esa qat'iy belgilangan daromad stavkasini nazarda tutmaydi. To'g'rirog'i, Musharakadagi daromad qo'shma korxonadan tomonidan olingan haqiqiy foydaga asoslanadi. Musharakada tavakkalchilikning mavjudligi uni islomiy moliyalashtirish vositasi sifatida maqbul qiladi. Foizli ssudada moliyachi zarar ko'ra olmaydi, agar qo'shma korxonada meva bermasa, Musharakadagi moliyachi zarar ko'rishini mumkin.[8] Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, mushokara Islomiy moliyasining foizlar eng ko'p darajada tartibga solingan sherikchilik bitimidir unda sheriklar zarar ko'rgan taqdirda ham har bir sherikning ko'rilgan zarardagi ulushi uning kiritgan sarmoyasiga nisbatan teng bo'lishiga barcha rozi bo'lgan bu holatda esa zarar ham keng qamrovli tahlil qilinganligini ko'rishimiz mumkin.

REFERENCES:

1. Bank of England, How is Islamic finance different to other types of finance? What is Islamic finance? Bank of England. 16.11.2022.
2. <https://www.bankofengland.co.uk/explainers/what-is-islamic-finance#:~:text=Islamic%20finance%20is%20a%20way,the%20'Shari'a>
3. <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/capital-markets/islamic-finance/>
4. Ibn Qudoma, "Mug'niy". Beshinchi jild, 140-bet, Darul kitabul arabiy, Bayrut,1972.
5. Mufti Mumammad Taqi Usmoniy, " Islom moliyasiga kirish", 36-41-42-betlar.
6. Ibn Qudoma, "Mug'niy". Beshinchi jild, 133-134-berlar.
7. Ibn Qudoma, "Mug'niy". Beshinchi jild, 133-134-betlar.
8. <https://islommoliyasi.uz/uz/5529/>
9. Financing Through Musharaka: Principles And Application by Hussain G. Rammal <https://www.westga.edu/~bquest/2004/musharaka.htm>